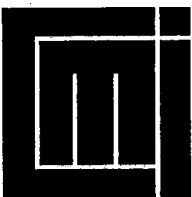

“Kvinner i utvikling” i Gambia

Nye kjønnsrelasjoner med hjelp fra Verdensbanken?

Heidi Skramstad

D 1992: 2

DERAP — Forsknings- og aksjonsprogrammet for utviklingsland

Chr. Michelsens Institutt

Avdeling for samfunnsvitenskap og utvikling

ISSN 0800-2045

“Kvinner i utvikling” i Gambia

Nye kjønnsrelasjoner med hjelp fra Verdensbanken?

Heidi Skramstad

D 1992: 2

Bergen, mars 1992

Arbeidsnotat D 1992: 2

“Kvinner i utvikling” i Gambia Nye kjønnsrelasjoner med hjelp fra Verdensbanken?

Heidi Skramstad

Bergen, mars 1992. 25 s.

Sammendrag:

I artikkelen diskuteres sannsynligheten for at jordbruks- og helsekomponenten i et stort, nylig igangsatt prosjekt, Kvinner i utvikling i Gambia, skal kunne imøtekomme kvinners kjønnsrelaterte behov. Artikkelen konkluderer med at disse komponentene bare i liten grad vil kunne imøtekomme kvinners praktiske kjønnsrelaterte behov, og sannsynligvis heller ikke vil kunne bidra til å endre maktforhold mellom kjønnene i kvinners favør. Selv om enkelte gambiske kvinner har hatt hånd om planlegging og implementering av prosjektet, vil det bare i liten grad gi økt makt eller kontroll til de kvinner som utgjør prosjektets målgruppe.

Summary:

This paper discussed whether it is likely that the agricultural and the health component in a large, recently started Women in development project in the Gambia will be able to meet women's gender needs. These components will probably meet only few of women's practical gender needs, it is argued. It is also doubtful whether these project components will promote basic changes in power relations between the genders in favour of women. Although some Gambian women have been in charge of most of the project design and implementation and thus are empowered by the project, it seems rather unlikely that the project will empower women within its target group.

Stikkord:

Kvinner i utvikling
Kjønnsrelaterte behov
Verdensbanken
Gambia

Indexing terms:

Women in development
Gender needs
World Bank
Gambia

Kan bestilles fra Chr. Michelsens Institutt, Avdeling for samfunnsvitenskap og utvikling, Fantoftvegen 38, N-5036 Fantoft, Norge. Tlf: (05) 574000. Telefax: (05) 574166

Innhold

Innledning	1
Kjønnsrelatert planlegging	3
Strategiske kjønnsrelaterte behov	3
Praktiske kjønnsrelaterte behov	3
Bemyndigelse av kvinner	4
Women in Development (WID)-prosjektet	4
Jordbruk	6
Prosjektkomponenten trygt svangerskap og fødsel (safe motherhood) og familieplanlegging	11
Trygt svangerskap og fødsel	12
Familieplanleggingskomponenten	13
Omforming av økonomiske ressurser til autonomi, innflytelse, autoritet og makt	16
Kvinnens kontroll over prosjektet vs. kvinnens kontroll som resultat av prosjektet	18
Women's Bureau	19
Konklusjon	20
Referanser	23

Innledning¹

I Gambia har Verdensbanken nylig igangsatt sitt til nå, største kvinnerettede utviklingsprosjekt, Women in Development Project. Prosjektets størrelse er på USD 15,1 millioner og er planlagt til å vare i fem år. Norge er det eneste enkeltland som bidrar (USD 1,7 millioner) i tillegg til International Development Association (IDA), African Development Bank (ADB), United Nations Fund for Women (UNIFEM), United Nations Development Programme (UNDP), United Nations Fund for Population Activities (UNFPA) og den gambiske regjering (USD 0,8 millioner) (World Bank 1990).

Prosjektets målsetninger er å forbedre kvinners produktivitet og inntektsskapende evne, forbedre kvinners velferd og status, styrke regjeringsinstitusjoner slik at de blir i bedre stand til å håndtere kvinnespørsmål og bidra til å skape endringer i samfunnets oppfatning av kvinners rolle (World Bank 1990:16). Således er hensikten med prosjektet ikke bare å forbedre kvinners umiddelbare livssituasjon (praktiske kjønnsrelaterte behov), men også på lengre sikt å endre de eksisterende kjønnsrelasjoner i kvinners favør (strategiske kjønnsrelaterte behov) (Moser 1989).

Prosjektets hovedkomponenter er rettet mot jordbruk, inntektsskapende ferdigheter, helse, informasjon, utdanning og kommunikasjon, styrking av Women's Bureau² og regjeringsorgan med særlig tilknytning til kvinnespørsmål samt etablering av et fond særlig ment for frivillige organisasjoner (NGOs) med programmer og prosjekter med kvinner og barn som målgruppe (World Bank 1990).

De bakenforliggende ideer om hvordan man gjennom å styrke kvinners økonomiske posisjon, produktivitet, helse og utdanning kan påvirke deres status og roller, er ikke gjort eksplisitt i Verdensbankens beskrivelse av prosjektet. En underliggende tanke ser ut til å være at en økning i kvinners inntektsskapende aktiviteter på bekostning av deres reproduktive aktiviteter, ikke bare vil gi kvinner bedre materielle levekår, men også gi kvinnerollen et nytt tyngdepunkt og innebære en forbedring av kvinners status (her i betydningen anseelse/rang). Dette forventes i sin tur å bidra til hele nasjonens utvikling. Involvering av IDA i prosjektet er begrunnet med at prosjektet gjennom sin doble hensikt — å øke

¹ Takk til Tone Bleie, Tijan Jallow og Anne Rasmussen for kommentarer. Diskusjonen av jordbrukskomponenten tar særlig utgangspunkt i litteratur om sosial organisasjon blant mandinka på landsbygda. Mandinka er den største etniske kategorien i Gambia og utgjør 40,4% av den gambiske befolkningen. De andre etniske kategoriene er fula 18,8%, wolof 14,6%, jola 10,3% serahuli 8,2%, serere 2,5%, manjago 1,7%, aku 0,8% og bambara 0,5% (Central Statistics Department 1987).

² Women's Bureau er det utøvende organet for Women's Council, som har til oppgave å gi råd til den gambiske regjeringen om kvinnespørsmål.

kvinnens produktive kapasitet og samtidig øke deres tilgang til grunnleggende sosiale tjenester, vil bidra til generell økonomisk vekst (ibid.).

Kjønnsroller etableres innenfor en mengde ulike livsområder. Atskillige forsøk er gjort på å identifisere de områder som er særlig grunnleggende for etablering og vedlikehold av ulikheter mellom kjønnene. Collier og Yanagisako drøfter endel av disse forsøkene og viser at det ikke er nok å vise til at kvinner utfører det meste av sine aktiviteter innenfor en privat eller reproduktiv sfære med lav prestisje mens menn utfører det meste av sine aktiviteter i en offentlig eller produktiv sfære som samfunnet tilskriver høy prestisje (Collier og Yanagisako 1987). For det første er ikke slike dikotomier universelle, og for det annet tillegges de ikke samme mening og verdi i de samfunn der de finnes (ibid.) Det finnes utallige eksempler på at kvinner har sentrale produktive roller uten at det nødvendigvis gir dem en høy prestisje og en gunstigere maktposisjon vis a vis menn (Boserup 1970, Geisler 1990, Sanday 1974).

Collier og Yanagisako hevder at en for å forstå ulikheter i makt knyttet til kjønnsrelasjoner (og for såvidt også andre typer av relasjoner), bør undersøke de sosiale og symbolske prosesser gjennom hvilke menneskelig handling får mening, inklusive den synlige organisering i tilsynelatende "naturlige domener" (Collier og Yanagisako 1987).

Gambiske kvinner har allerede viktige produktive roller uten at disse uten videre lar seg omforme til makt, autoritet, innflytelse eller autonomi. En sterkere vektlegging av kvinnens produktive rolle gjennom jordbrukskomponenten og opplæring i inntektsskapende ferdigheter, vil sannsynligvis gi kvinner, og de hushold og familier de inngår i, en bedret økonomisk situasjon, men vil ikke uten videre realisere målsetningen om å forbedre kvinnens status eller bidra til å skape endringer i samfunnets oppfatning av kvinnens rolle (World Bank 1990:16).

Dersom en ønsker å endre gambiske kvinnens status eller endre samfunnets oppfatning av kvinnens rolle, må en begynne med å undersøke de prosesser gjennom hvilke kjønnsrelasjoner etableres og hvordan disse prosessene skaper ulike livsmuligheter for kvinner og menn.

Med utgangspunkt i planene for jordbrukskomponenten og helsekomponenten i det gambiske Women in Development prosjektet, vil jeg diskutere hvorvidt den relativt sterke vektlegging av praktiske kjønnsrelaterte behov med sannsynlighet kan omformes til å imøtekomme kvinnens mer langsiktige strategiske behov.

I forlengelsen av dette vil jeg drøfte noen problemer med identifiseringen av praktiske og strategiske kjønnsrelaterte behov. Himmelstrand bruker Longwes "empowerment"-skala (bemyndigelse) der velferd blir det laveste og kontroll blir det høyeste nivå av bemyndigelse (Longwe referert i Himmelstrand 1990). I Himmelstrands diskusjon av hvorvidt bistandsbyråkratiet kan tilføre kvinner makt,

savnes en differensiering av ulike kategorier kvinner. Mens enkelte kvinner kan ha stor innflytelse og til og med kontroll over sentrale deler av et prosjekt, er det ikke dermed gitt at prosjektet tilfører noen makt til de kvinner som utgjør prosjektets målgruppe.

Kjønnsrelatert planlegging

Bleie argumenterer for nytten av gode begreper for å kunne ivareta kjønnsrelaterte behov i planleggingen av bistandsprosjekter (1987). Et begrepsmessig skille mellom praktiske og strategiske kjønnsrelaterte behov kan være til hjelp i å identifisere de muligheter og begrensninger som ligger i ulike handlingsalternativer (ibid. 243). Molyneux definerer kjønnsrelaterte interesser som interesser menn eller kvinner utvikler i kraft av de sosiale posisjoner de innehar som kjønnede personer. Kjønnsrelaterte interesser skiller seg således fra interesser utviklet på bakgrunn av andre posisjoner de innehar f.eks. i kraft av etnisk tilhørighet eller klassetilhørighet. Kjønnsrelaterte interesser kan være av praktisk eller strategisk art (Molyneux 1985:232).

Strategiske kjønnsrelaterte behov

Moser definerer strategiske kjønnsrelaterte behov som behov som er formulert ut fra en analyse av kvinners underordning i forhold til menn. Utfra en slik analyse blir kvinners strategiske kjønnsrelaterte behov en mer likeverdig og tilfredsstillende organisering av samfunnet enn den eksisterende (1989:10). Hva man identifiserer som konkrete kjønnsrelaterte behov vil avhenge av den aktuelle kulturelle og sosiopolitiske kontekst i det samfunnet man planlegger for (ibid.) Eksempler på noen slike behov nevnt av Molyneux er: oppheving av kjønnsmessig arbeidsdeling, fjerning av institusjonaliserte former for diskriminering som ulike rettigheter til jord og annen eiendom, manglende politisk likeverd etc. (Molyneux 1985:233).

Strategiske kjønnsrelaterte behov er således ofte definert som feministiske, og krever et visst bevissthetsnivå for at en skal kunne kjempe effektivt for dem.

Praktiske kjønnsrelaterte behov

Praktiske kjønnsrelaterte behov er, til forskjell fra de strategiske, basert på de konkrete livsvilkår kvinner opplever. Behovene er definert utfra den konkrete kjønnede posisjon kvinnene befinner seg i, i sin kamp for å overleve. Disse praktiske kjønnsrelaterte behov er i større grad formulert av kvinnene selv, enn de strategiske kjønnsrelaterte behov som ofte er definert utenfra (Moser 1989). Slike praktiske kjønnsrelaterte behov kan f.eks. være relatert til kvinners ansvar for barn, familiens ernæring, framskaffelse av rent vann eller andre oppgaver innenfor organiseringen av lokalsamfunnet (Moser 1989:11). Molyneux påpeker at disse

praktiske kjønnsrelaterte behov hverken har som siktemål å skape kvinnefrigjøring eller likeverd mellom kjønnene og heller ikke utfordrer de eksisterende former for underordning, selv om behovene ofte springer direkte ut fra slike (Molyneux 1985:233).

Bemyndigelse av kvinner

Himmelstrand siterer Longwe og sier at hovedproblemet i Afrika er å heve kvinners levestandard over velferdsnivået, fordi en er stilt overfor mannlige dominerte regjerings-byråkratier. Videre hevder hun at

Women's welfare is not likely to be much improved until the affected women themselves achieve control in such areas as control over factor of production and distribution of income and benefits... This dimension is concerned with women's power to control their own lives and become independent and self-reliant — both individually and collectively — on equal terms with men. Equality in control is the ultimate objective of the process of empowerment (Longwe 1988 referert i Himmelstrand 1990).

Som jeg skal vise, særlig under diskusjonen av jordbrukskomponenten i prosjektet, får begreper som uavhengighet og kontroll en noe annen mening i en gambisk kontekst enn innenfor en vestlig tenkning. Det kan kanskje være et strategisk mål for gambiske kvinner å bli like uavhengige og kontrollere sine egne liv "on equal terms" med menn, men spørsmålet her blir hvor uavhengige gambiske menn er. Ideer om autonomi, uavhengighet og kontroll over seg selv forutsetter at en ser et motsetningsforhold mellom individet og fellesskapet individet er en del av (Strathern 1981). Selv om distinksjonen finnes i Gambia,³ og det anerkjennes at det finnes et spenningsforhold mellom individet og familien, eller individer og samfunnet for øvrig, gis ikke individet en forrang, slik som i vesten. I Gambia er det snarere familien⁴ som utgjør den sentrale sosiale enheten.

Women in Development (WID)-prosjektet

I sin identifisering av gambiske kvinners problemer og begrensninger, peker Verdensbanken (1990:2-3) på følgende hindringer:

³ Strathern hevder at individet er en vestlig "personlighetstype" som står i et motsetningsforhold til "samfunnet", en distinksjon en ikke nødvendigvis finner andre steder, som f.eks. i deler av Melanesia (Strathern 1981).

⁴ Med familie mener jeg en sosial enhet hvor tilhørighet defineres gjennom idiomer av slektskap og affinalitet. Familien er en gruppe mennesker som samarbeider om medlemmenes praktiske og moralske levedyktighet. Familiemedlemmer kan være bosatt på landet, i byen eller også i utlandet, og familien kan således bestå av mange hushold. Her brukes hushold primært om bofellesskap og matfellesskap. Avgrensninger av familieenheter vil være ego-basert, og affinalitet innebærer ofte tilhørighet i to (evt. flere) familier.

- a) manglende tilgang på produktive ressurser (godt jordbruksland, kreditt, kunstgjødsel og jordbruksutstyr)
- b) lavere utdanningsnivå og mindre opplæring enn menn
- c) den tunge byrden ved høy fruktbarhet, forsterket gjennom dårlig helse og ernærings situasjon for mødre
- d) rådende holdninger i samfunnet m.h.t. kvinners evner og sosio-økonomiske rolle — holdninger som fører til redusert status og mobilitet for kvinner
- e) kvinners selvoppfatning, kombinert med mangel på kunnskap om rettigheter og ressurser potensielt tilgjengelige for dem

De ulike prosjektkomponentene kan følgelig tolkes som Verdensbankens forsøk på å oppheve disse begrensningene.

Jordbrukskomponenten skal bidra til å øke kvinners produktivitet i jordbruket, øke deres disponible inntekt og forbedre ernæringsnivået for kvinner og barn. Et av tiltakene er å styrke den lokale opplæringstjenesten i jordbruket slik at den kan tjene kvinner bedre. Videre skal distribusjon av innsatsfaktorer i jordbruket forbedres og det skal gis støtte til kvinners kooperative grupper. Komponenter omfatter også formidling av kunnskap om ernæring, lagring og preservering av matvarer. Tilgang til enkelt utstyr til bruk i innhøstingen skal forbedres og det skal gis opplæring i bruk av slikt utstyr. Sparekampanjer særlig rettet mot kvinner skal iverksettes.

En annen prosjektkomponent skal styrke kvinners inntektsmuligheter på landsbygda. Dette skal gjøres gjennom organisering og styrking av kvinnegrupper med tanke på forretningsdrift og inntektsskapende virksomhet i liten skala. I dette inngår opplæring i grunnleggende lese-, skrive- og tallferdigheter. Denne opplæringen skal være relatert til kvinners særlige sosiale og økonomiske behov.

Prosjektets helsekomponent er todelt. På den ene side skal den fremme tryggere svangerskap og fødsler, på den annen side skal den redusere barnetallet gjennom familieplanlegging. Tryggere svangerskap og fødsel skal fremmes gjennom opplæring av helsearbeidere og fødselshjelpere på landsbynivå slik at de tidligere kan identifisere og håndtere høyrisiko graviditeter. I forlengelsen av dette skal en utvikle et alarm- og beredskapsopplegg for å håndtere førstehjelpstilfeller i tide. Et opplæringsprogram om ernæring skal også iverksettes. Familieplanleggingsdelen skal ivaretas gjennom en utvidet distribusjon av prevensjonsmidler i lokal-samfunnet.

Relatert til jordbruk, familieplanlegging og ernæring skal det utvikles en "informasjons-, utdannings- og kommunikasjonsstrategi". Denne strategien skal være basert på kvinners behov og inneholde utdannings- og motivasjonskampanjer.

Women's Bureau skal styrkes slik at de får bedret sin kapasitet innenfor rådgivning, bevisstgjøring og evaluering av kvinnerettede utviklingsprogrammer.

Et fond skal stille til disposisjon midler som kan brukes av frivillige organisasjoner (NGOs) som starter prosjekter og programmer som har til hensikt å bedre kvinners og barns livssituasjon.

Prosjektet skal iverksettes i 200 av Gambias om lag 1800 landsbyer, fordelt på alle regioner. Implementeringen involverer regjeringsorganer, private og frivillige organisasjoner.

Jeg vil her ta utgangspunkt i et par av prosjektets delkomponenter, jordbruk og helse, og diskutere disse i forhold til praktiske og strategiske kjønnsrelaterte behov, samt i forhold til bemyndigelse slik Himmelstrand bruker begrepet.

Jordbruk

Hensikten med jordbrukskomponenten er å øke kvinners produktivitet i jordbruket, skaffe kvinner på landsbygda muligheter til å øke sin disponible inntekt og forbedre kvinners og barns ernærings situasjon (WB 1990:18).

Planen går ut på å styrke regjeringens veiledningstjeneste slik at den bedre vil tjene kvinnelige bønders behov. Kvinners tilgang til forbedret produksjonsteknologi skal bedres gjennom å etablere et nettverk av kvinnelige forhandlere av innsatsfaktorer i jordbruket og gjennom institusjonell støtte til Gambia Cooperative Union. Komponenter innebærer også en styrking av mat- og ernæringsenheten i jordbruksdepartementet slik at den kan tilby langsiktig samarbeid med kvinner m.h.t. lagring, preservering og foredling av mat. Dette skal bl.a. gjøres gjennom faglig bistand, opplæring og operasjonelle fond. Kvinner skal bl.a. læres opp til bruk av kornmøller og stimuleres til sparing gjennom lettere tilgang til kommersielle banker og andre finansinstitusjoner.

Gjennom forhandlinger med Verdensbanken har den gambiske regjeringen forpliktet seg til å øke andelen av kvinnelige kontaktbønder gradvis fra 10 til 30 prosent gjennom en femårsperiode og en tilsvarende økning i kvinnelige bønder som deltar i blokkdemonstrasjoner fra 15-35 prosent. I denne forbindelse vil det arrangeres kurs med veiledere og ledere for kvinnegrupper i jordbruket.

75 prosent av den gambiske befolkningen lever av jordbruk og husdyrhold, og salg av jordnøtter utgjør mer enn 80 prosent av eksportinntektene fra innenlands produksjon (Njie 1990). Av totalt dyrket jordbruksland brukes 60 prosent til dyrking av jordnøtter. Jordnøtter, hirse og mais dyrkes mest av menn, mens kvinner dyrker ris og grønnsaker⁵ (Ministry of Agriculture 1991). Hirse og ris kan

⁵ Det er store regionale forskjeller m.h.t. hvor stor andel av jordnøttproduksjonen kvinner står for. Mens kvinners andel av areal brukt til jordnøttedyrking gjennomsnittlig er på 22 prosent, er den på 79 prosent i Upper River Division, mens den i Western Division utgjør bare 4 prosent. Slik

selges, men brukes oftest av husholdet selv, siden det ofte er et underskudd på slike produkter. Weil hevder at kvinners rolle som matprodusenter har blitt stadig mer sentral, siden menns jordbruksproduksjon har dreiet mot jordnøtter og inntektene av dette salget ikke har vært tilstrekkelig til å kompensere for deres manglende matproduksjon (Weil 1976). Landsbyoverhodet tildeler bruksrettigheter til jord til husholds- eller familieoverhodet. I prinsippet har enhver rett til å slå seg ned i en landsby og få tildelt et jordstykke, dersom det finnes jord som ikke er i bruk. Kvinner har også rett til å få tildelt jord. Blant mandinka og fula, som er de to største etniske kategoriene på landsbygda, bosetter paret seg oftest hos mannens farsslekt ved ekteskapsinngåelse. Siden ekteskap ofte inngås på tvers av landsbyer, er kvinner ofte innflyttere til landsbyen og tildeles bruksrett til jord gjennom sin svigerfamilie.

En sentral del av jordbrukskomponenten er å styrke kvinners produktivitet i jordbruket. Kvinners produktivitet er vesentlig lavere enn menns, noe Verdensbanken forklarer både utfra kvinners tunge arbeidsbyrde p.g.a. fødsler, omsorg for barn, matlaging og andre husholdsoppgaver og utfra deres manglende tilgang på produktive ressurser som godt jordbruksland, kunstgjødsel, godt såkorn, innsektmidler etc. (WB 1990). En annen årsak til kvinners lavere produktivitet er at kvinner og menn dyrker ulike avlinger. Mens menn primært dyrker en kontantavling som jordnøtter, dyrker kvinner ris som er en subsistensavling. Weil refererer til Haswells undersøkelse av produktiviteten knyttet til ulike avlinger i Genieri, en Gambisk landsby fra 1947 til -50. Antall arbeidstimer pr. ha. estimeres til 650 for jordnøtter, 1534 for ris dyrket på sumpland, og 2051 for annen ris. Antall kg avling pr. nedlagt arbeidstime er henholdsvis 1,06, 0,85 og 0,34 for de samme avlinger. Investeringskostnadene og produsentpris ved salg tatt i betraktning (1947-50), er netto utkomme pr. time nedlagt arbeide estimert til 0,217 (Dalasis⁶) for jordnøtter, 0,196 for ris dyrket på sumpland og 0,076 for "upland" ris. En ser at uansett hva slags mål en bruker på produktiviteten, er lønnsomheten størst ved dyrking av jordnøtter. Singateh hevder i intervju med Skorpen (1991) at det opprinnelige prosjektforslaget fra Women's Bureau innebar et forsøk på at kvinner skulle dyrke en "mannsavling" som jordnøtter, både fordi lagringsmulighetene er bedre og fordi lønnsomheten er større. Prosjektet, slik det siden er utformet, fokuserer i stedet på tiltak som kan øke produktiviteten innenfor de avlinger kvinner tradisjonelt har dyrket, særlig ris, hirse og grønnsaker.

Beslutninger om investeringer i subsistensproduksjon blir primært knyttet til avveininger om familiens tilgjengelige arbeidskraft i forhold til behov for mat. En slik logikk der arbeidstilbudet tilpasses husholdets overlevelsesbehov (Chayanovs

statistikk sier imidlertid lite om hvem som faktisk forestår ulike deler av dyrking og innhøsting siden det meste av jorda dyrkes kollektivt.

⁶ Weil kommer ikke inn på hva slags enheter det er snakk om, sannsynligvis den gambiske pengeenhet Dalasis.

regel) snarere enn kalkyler om hvordan oppnå maksimal profitt skiller "peasants" fra "farmers" (Grønhaug 1976, Carney og Watts 1990). Så lenge et "peasant" hushold har tilgjengelig nok arbeidskraft til å dekke behovet for mat til konsum, finnes ingen incentiver for å bruke knappe ressurser til kunstgjødsel etc. til å dyrke subsistensavlinger.

Kontant inntektene av jordnøttavlingene kommer for de fleste hushold umiddelbart etter innhøstingen (november-januar). I en knapphetssituasjon, som de fleste gambiske hushold befinner seg i, selges avlingene hurtigst mulig for å innfri gjeld. Gjeld må ofte tas opp for å kjøpe mat på slutten av regntida i påvente av at årets avling skal bli moden. Kontanter trengs også til kjøp av klær, skolepenger, medisinske/religiøse konsultasjoner og seremonielle kostnader. Når den neste jordbruksesongen starter i juni/juli blir de knappe gjenværende kontantene, utfra en samlet vurdering av husholdets behov, snarere brukt i produksjon av kontantavlinger der dette kan gi et økt økonomisk overskudd i neste sesong. Det er m.a.o. relativt usannsynlig at kvinners produktivitet i jordbruket kan økes noe særlig bare som følge av en økning i antall kvinnelige veiledere i jordbruket eller etter at disse spesialiserer sin kunnskap innenfor "kvinneavlinger". Dersom kvinnen selv skal finansiere bruk av f.eks. kunstgjødsel fordrer det at hun disponerer kontanter, noe som er problematisk så lenge hennes subsistensavlinger ikke er større enn de husholdet trenger for å overleve. En mulighet er at husholdsoverhodet tildeler noen av husholdets knappe kontantressurser til kjøp av innsatsfaktorer i subsistensdelen av jordbruket.

I 1985/86 iverksatte den gambiske regjeringen et "Economic Recovery Programme" (ERP)⁷ som innebar fjerning av subsidier på innsatsfaktorer i jordbruket, fjerning av eksportskatt på jordnøtter, markedspriser på jordnøtter og reduksjon av Gambia Cooperative Union's rolle som garantist for minimumsinntekter til jordbruket. Samtidig har importsubsidiene på ris blitt fjernet med tanke på å stimulere til importsubstitusjon gjennom økt dyrking av subsistensavlinger (Republic of the Gambia 1985). I perioden 1985-1990 har innføring av ERP kommet sammen med gode nedbørsmengder og dermed en stor produksjon av avlinger, samtidig som verdensmarkedsprisen for jordnøtter har vært god. Gambias salg av jordnøtter utgjør 1 prosent av det totale salg på verdensbasis.

Hvorvidt økte inntekter fra jordnøttproduksjonen vil innebære en dreining i produksjonen over mot subsistensavlinger er uviss. På den ene side kan en anta

⁷ ERP er en gambisk variant av "Structural Adjustment Programmes" som ble iverksatt "i samarbeid med" IMF og Verdensbanken i en rekke utviklingsland på 80-tallet. Noen av komponentene, bl.a. pengepolitiske reformer, ble iverksatt etter samtaler med IMF i juli 1985 mens programmet ellers ble vedtatt av parlamentet i begynnelsen av 1986. Hovedtrekkene var endring i pengepolitikken, fjerning av subsidier og liberalisering av markedet, samt sterke reduksjoner i offentlig sektor. Etter 1990 har regjeringen iverksatt et Sustainable Development Programme.

at det frister med økt produksjon av jordnøtter siden det kaster så godt av seg, på den annen side kan en generell forbedring i familiens eller husholdets økonomi innebære at det også finnes midler til satsing på innsatsfaktorer i subsistensnæringene.

For kvinner vil en forbedring av husholdets økonomi, også innebære en bedring i hennes umiddelbare livsvilkår. Dersom denne forbedringen skyldes økte inntekter fra menns avlinger, vil dette samtidig øke hennes avhengighet av mannen. Resonnementet kompliseres når en tar hensyn prinsipper for tildeling av bruksrett til jord og til spenningen mellom individuelle og kollektive interesser.

Watts og Carney viser hvordan spenningsforholdet mellom kollektive og individuelle interesser og spenninger mellom kjønnene kom til uttrykk i et større IFAD⁸-finansiert irrigasjonsprosjekt for risdyrking i Jahaly-Pacharr i Gambia (1990). Jordbruksland defineres blant mandinka enten som *maruo* jord med kollektiv arbeidsinnsats og kollektive rettigheter i avlinger blant alle husholdsmedlemmene, eller *kamanyango* jord der bruksretten til jorda tildeles enkeltindivider gjennom sitt medlemskap i husholdet. Både jord til kontantavlinger og subsistensavlinger kan være *maruo* og *kamanyango* jord. Både menn og kvinner får således individuelle og kollektive bruksrettigheter i jord og også individuelle og kollektive rettigheter i avlingene. Det er imidlertid viktig å merke seg at de individuelle rettighetene avhenger av tilhørighet i en familieenhet og at tildeling av individuell bruksrett til jord forutsetter deltakelse i dyrking av kollektive avlinger. Allokering av jord til begge typer avlinger foretas av husholdsoverhodet (Carney og Watts 1990). Hvorvidt de enkelte personene "fritt" kan disponere sine individuelle avlinger eller inntektene av disse avhenger av den generelle ressurs-situasjonen i husholdet. Dersom det er knapphet, vil det meste av både de kollektivt og individuelt produserte avlinger gå med til kollektivt konsum.

Longwe's argument om at kvinner selv må kontrollere jordbruksfaktorer og resultatet av produksjonen for å kunne oppnå selvråderett og kontroll over seg selv, blir her problematisk. Kvinner har prinsipielt tilgang til produksjonsfaktorer og kontrollerer deler av produksjonen på samme måte som menn. Samtidig har både de og unge menn relativt liten selvråderett. Beslutningsenheten er familien eller husholdet. Selv om familien kan hevdes å være den mest sentrale enheten, og det enkelte individ blir underordnet familiens behov, er det liten tvil om at de enkelte familiemedlemmer har ulike interesser og svært ulik innflytelse på beslutninger som tas på vegne av fellesskapet. 86,7 prosent av alle husholdsoverhoder er menn mens 13,3 prosent av husholdsoverhodene er kvinner (Central Statistics Department 1989). Selv om 7426 (av i alt 10880) av de kvinnelige husholdsoverhodene var gift, var det bare 275 av dem som bodde i samme hushold

⁸ IFAD: International Fund for Agricultural Development.

som ektefellen. Det ser m.a.o. ut til å være regelen at ektemannens fravær er en forutsetning for at en kvinne skal bli husholdsoverhode.

Under Jahaly-Pacharr prosjektet argumenterte mannlige husholdsoverhoder for at jorder skulle defineres som *maruo* jorder der bruksretten til jorda skulle knyttes til husholdet kollektivt, snarer enn å være *kamanyango* jorder som tidligere var kontrollert av kvinner. Gjennomslag for dette medførte at endel kvinner nektet å delta i produksjon på de kollektive områdene, dersom de ikke også fikk endel jord til individuelt bruk, eller på en annen måte fikk noen form for kompensasjon (Carney og Watts 1990). Hva som gjorde at enkelte kvinner opponerte mot husholdsoverhodet på den måten, mens andre ikke gjorde det, er ikke utdypet nærmere (ibid.). Senere fikk kvinnene gjennomslag for at jordene skulle defineres som *kamanyango* jorder og tildeles i kvinnenes navn, noe mennene forsøkte å motsette seg. Mennenes begrunnelse var at også bruksrett til slike jorder skal tildeles husholdet og deretter fordeles til den enkelte gjennom husholdsoverhodet. Når jordene ble stående i kvinnes navn ble bruksretten implisitt overført til kvinnes patrilineære slektsgruppe ved en eventuell skilsmisse. En slik overføring av bruksrett til jord fra en slektsgruppe til en annen var ikke i samsvar med mennenes rettsoppfatning. Carney og Watts hevder at disse konfliktene delvis skyldtes at prosjektledelsen ikke tok tilstrekkelig hensyn til de tradisjonelle produksjonsformer i jordbruket (ibid.).

Carney og Watts demonstrerer slik at det finnes klare interessemotsetninger innenfor "familiefellesskapet". Ulik innflytelse på fellesskapets beslutninger er ikke bare knyttet til kjønn, men også til alder. Eldre har mer innflytelse enn unge og menn har mer innflytelse enn kvinner. Hvor store praktiske konsekvenser manglende innflytelse på såkalte kollektive beslutninger får, vil avhenge av hvor store ulikheter i interesser medlemmene av et slikt fellesskap har.

Siden om lag 95 prosent av den gambiske befolkning er muslimer og ikke rører alkohol, finner en svært sjelden at husholdsoverhodet bruker utkommet av en kollektiv arbeidsinnsats til konsum av øl, slik det ofte refereres fra andre deler av Afrika (bl.a. Geisler 1990). I beskrivelse av en dårlig husbond i et seminar arrangert av Gambia Family Planning Association (GFPA), ble det særlig påpekt at han brukte sine penger på andre kvinner (GFPA 1990). En kilde til konflikt mellom ektefeller var ofte at husbonden, til tross for en dårlig økonomi, ønsket å skaffe seg en ny kone. Ikke bare innebærer det et stort engangsutlegg til avholdelse av seremonien og til betaling av brudepris (ofte mellom 500 og 1000 Dalasis — tilsvarende NOK 400-800 i 1991) men senere blir det en kontinuerlig konflikt om hvilke av barna som skal prioriteres m.h.t. klær, skolegang, omskjæringsseremonier, etc.

Som en oppsummering kan det hevdes at jordbrukskomponenten kun til en viss grad kan forventes å imøtekomme kvinners praktiske behov. Siden familien eller husholdet er beslutningsenheten for fordeling av ressurser som jord, arbeidskraft,

inntekter av felles produksjon etc., vil en økt investering i dyrking av kvinners avlinger avhenge av endrede prioriteringer i husholdet eller familien. Skal kvinnene skaffe seg økte inntekter gjennom salg av sine avlinger, må dette overskuddet framkomme gjennom økt produksjon eller ved at mennenes bidrag til husholdets felles konsum av mat økes slik at kvinnene kan selge mer av sin produksjon.

På samme måte vil målsetningen om en forbedret ernærings situasjon for kvinner og barn forde en omprioritering, enten ved at en større andel av husholdet/familiens produksjon brukes til ernæring, eller ved at kvinners og barns konsum opprioriteres på bekostning av menns.

Siden prosjektet ikke satser på tiltak som har til hensikt å endre menns holdninger, vil det være nokså usannsynlig at prosjektkomponenten vil kunne bidra til vesentlige omprioriteringer, hverken med hensyn til sterkere satsinger på innsatsfaktorer til dyrking av kvinners avlinger, økt bidrag fra menn til husholdets konsum eller sørge for at kvinner og barns ernæringsbehov blir tilfredsstillt. Prosjektkomponenten kan derfor ikke ventes å bidra til noen særlig forbedring, hverken i forhold til kvinners praktiske eller strategiske kjønnsrelaterte behov.

Prosjektkomponenten trygt svangerskap og fødsel (safe motherhood) og familieplanlegging

Målet med delkomponenten er å redusere den høye dødeligheten blant mødre, redusere feilernæring og øke bruken av vestlige prevensjonsmidler (World Bank 1990:23).

For å oppnå dette skal "tradisjonelle fødselshjelpere" (TBAs), landsbysykepleiere og annet helsepersonell få opplæring. Hensikten med denne opplæringen skal være bedre identifisering og håndtering av høy-risiko svangerskap. Dette inkluderer et "alarm-evakueringsystem" for evakuering og overføring av slike svangerskap til steder der mer avansert behandling kan tilbys (WB 1990). Et program for ernæringsopplæring og tilførsel av "mikro-ernæring" skal settes i gang. Familieplanleggingstjenestene skal også styrkes.

Denne delkomponenten søker å utvide og styrke landsby-helsetjenesten og komplementere aktivitetene under det nasjonale helseutviklingsprogrammet. Dessuten skal den forbedre koplingen mellom landsbyene og den offentlige helse-tjenesten. Noen av disse komponentene er innovative og vil først iverksettes som pilotprosjekt. Mor og barn helsetjeneste enheten i helseministeriet vil være ansvarlig for denne komponenten (ibid.).

Denne prosjektkomponenten er todelt idet trygging av svangerskap og fødsel først og fremst innebærer et forsøk på å bedre kvinners helse, men også er tenkt som

en forutsetning for å sikre nasjonens utvikling (WB 1990). I følge Verdensbanken er bruk av familieplanlegging og reduksjon i antall barnefødsler både et middel for å bedre kvinners helse og familiers økonomiske situasjon men også en del av en utviklingsstrategi.

Trygt svangerskap og fødsel

Verdensbanken anslår tallet på kvinner som dør i barsel i Gambia til å være 10 av 1000, selv om enkelte studier foretatt av Medical Research Center (MRC) viser at det enkelte steder er mer enn 20 av 1000 som dør (WB 1990). Dette er blant verdens høyeste dødstall blant fødende.

I både den første (1975-1980) og den andre femårsplanen (1981-1986) har utbygging av primærhelsetjenesten stått sentralt. I dag er primærhelsetjenesten utbygd i 260 av landets 1800 landsbyer (Jallow 1991). Særlig legges vekt på mor og barns helse (antenatal og spedbarn). Landsbyutviklingskomiteer (VDC) velger en "tradisjonell fødselshjelper" og landsbyhelsearbeider som læres opp av helsedepartementet. 4-6 landsbyer er knyttet til en nøkkel landsby der en helsesøster er plassert. I tillegg finnes mor og barn klinikker der et team besøker landsbyene hver 14. dag eller hver måned.

I en rapport om primærhelsetjenesten fra 1984 vurderes den svake koplingen mellom helsetjenesten i landsbyen og klinikker og sykehus i mer sentrale områder som et problem. Dette vil trygt svangerskap og fødsel komponenten forsøke å gjøre noe med.

Jallow diskuterer den begrensede rollen utbygging av et helsesystem får i et land der størstedelen av befolkningen befinner seg under eller i nærheten av fattigdomsgrensen m.h.t. WHO's helseindikatorer (Jallow 1991).

En Verdensbank-rapport om grunnleggende behov i Gambia viste at til tross for at det i perioden 1972-74 ble produsert 2441 kcal pr. person pr.dag, var lokalt konsum kun på 1800 kcal pr. dag på grunn av jordnøtteksperten. WHO-standarden er på 2230 kcal pr. dag (World Bank 1981).

En undersøkelse foretatt av MRC i Kenaba i 1977, viser at gjennomsnittlig kaloriinntak for gravide kvinner var på 1460 kcal mens det var på 1680 for ammende mødre. Normen fastsatt av WHO og FAO var på 2550 og 2750 respektive. Ved slutten av regntiden før de første avlingene var modne i september, var kaloriinntaket for gravide og ammende helt nede i 1200 kcal pr. dag. Dette gir seg betydelige utslag i fødselsvekt og helsetilstanden hos de nyfødte (World Bank 1981).

Når en tar i betraktning Coles beregning av at gjennomsnittlig velferdsnivå i Gambia er redusert med 16 prosent i løpet av de siste 15 år (1990: 1), kan en spørre hvorvidt det overhode blir meningsfylt å sette i gang en sikkert moderskap komponent slik den er i prosjektet, så lenge det ikke gjøres noe med den grunnleggende ernærings situasjonen for gravide og ammende mødre. Komponenten kan knapt nok sies å imøtekomme kvinners praktiske behov — langt mindre innebære en varig, strategisk forbedring. Skal kvinners helse undergå en varig forbedring, må det gjøres noe med den grunnleggende ressurstilgangen, og en varig holdningsendring må til for at gravide og ammende mødres mattilgang skal kunne prioriteres innenfor en knapp husholdingsøkonomi.

Familieplanleggingskomponenten

Familieplanleggingskomponenten har som utgangspunkt det Verdensbanken omtaler som “den tunge byrden ved høy fruktbarhet, forsterket gjennom dårlig helse og ernærings situasjon for mødre”. “Den tunge byrden ved høy fruktbarhet” skal avhjelpes gjennom bedre distribusjon av og kunnskap om vestlige prevensjonsmidler. Samtidig som denne komponenten er ment til å forbedre den enkelte kvinnes livssituasjon, er den også ment til å bidra til nasjonens utvikling.

Selv om bruttonasjonalprodukt per capita ikke er noe egnet mål på nivå av utvikling eller velferd, kan endringene i en slik størrelse over tid gi visse indikasjoner på endring i ressurstilgang, dersom en forutsetter at beregningsmåten og fordelingsmekanismene er de samme.

Gjennom de siste 15 år har veksten i Gambias brutto nasjonal produkt vært på gjennomsnittlig 1,8 prosent pr. år mens vekstraten i befolkningen i samme periode har økt til 3,5 prosent pr. år. Per capita inntekt er redusert med om lag 1,6 prosent pr. år og har resultert i det Cole kaller “erosion of average real welfare” med 16 prosent i løpet av de siste 10 år (Cole 1990:1). Dersom den positive tendensen fra 1985-90 (Njie 1990) med større økning i BNP enn i folketallet skulle vedvare, ville dette føre til en forbedring av den “gjennomsnittlige velferden”. Imidlertid innebærer den ensidige satsingen på eksport av jordnøtter at inntektsnivået blir svært avhengig av verdensmarkedspriser og klimaendringer; en kan derfor ikke ta for gitt at dette er en varig utviklingstrend.

Siden omfordeling av goder ofte oppfattes som utenfor det enkelte prosjekts rekkevidde, må en velferdsforbedring framkomme gjennom en generell inntektsøkning eller gjennom reduksjon av befolkningen. Den sterke befolkningsveksten i Gambia skyldes en reduksjon av dødeligheten samtidig som fruktbarheten har vært konstant. Den totale fruktbarhetsraten i Gambia var ved folketellingen i 1973 på 6,3 levende fødsler pr. kvinne gjennom hennes reproduktive periode. Ved folketellingen i 1983 ble fruktbarheten estimert til å ligge mellom 6,1 og 6,4, avhengig

av region og kvinnes utdanningsnivå (Central Statistics Department 1987: 59). Fødselsraten var ved begge undersøkelser på 49-50 pr. 1000.

I samme periode var det derimot en betydelig reduksjon i dødeligheten — mens dødelighetsraten i 1973 var på 29-30 pr. 1000 var den i 1983 på 21 per 1000. Spedbarnsdødeligheten ble redusert fra 217 til 167 pr. 1000 levende fødte fra 1973 til 1983. Forventet levetid ved fødselen var 33 år i 1973 og 42 år i 1983. Estimat for barnedødelighetsraten (1-4år) varierte for 1973 fra 150 til 225 i urbane områder til 275-370 i rurale områder. De tilsvarende estimat for 1983 var på henholdsvis 114-150 og 172-256 (ibid:61). Selv om barnedødeligheten fortsatt er svært høy er den betydelig redusert fra 1973 til 1983, mens fruktbarheten har forblitt stabilt høy.

Siden økt reduksjon i barnedødeligheten er ønskelig, blir fruktbarheten den eneste faktor som kan påvirkes i forsøk på å endre befolkningsveksten. Mens problemet, sett gjennom vestlige øyne, først og fremst er for mange barnefødsler og for lite bruk av prevensjonsmidler, er de gambiske kvinners problem snarere at de ikke har nok penger til å forsørge de barna som fødes. Problemet for dem er m.a.o. ikke først og fremst at så mange blir født, men at så mange ikke lever opp.

Barn, og dermed kvinners fruktbarhet, er høyt verdsatt — også i urbane områder der mange barn ikke representerer noen umiddelbar økonomisk nytte. *Kanyalang Kafo* er mandinkaenes navn på en fruktbarhetsorganisasjon som også finnes blant jola og fula (Weil 1976) og blant enkelte wolof. Medlemmer av organisasjonen rekrutteres enten fordi de aldri har vært gravide, eller fordi de har fått mange barn som har dødd etter fødselen (Weil 1976, Wittrup 1984). Selv om medlemmene siden får barn som vokser opp, forblir de medlemmer av organisasjonen. Weil hevder at organisasjonen har hatt en sentral rolle i å integrere barnløse i lokalsamfunnet i et samfunn der kvinner ellers primært integreres gjennom å føde barn inn i mannens slektslinje (Weil 1976).

Weil begrunner at fruktbarheten har forblitt høy i Gambia, og i visse områder også kan ha økt de siste tjuefem år, med omorganisering av produksjon i jordbruket (Weil 1986). Menn har i økende grad gått over til å produsere kontantavlinger og har reist på arbeidsmigrasjon for å få lønnsarbeid slik at kvinnene i stadig større grad har fått ansvar for matproduksjonen. Produksjonsteknikkene som fordres på den jord kvinner dyrker krever en intensiv arbeidsinnsats og gir usikrere utkomme fordi en del av jorda begynner å bli utpint. På grunn av det store behovet for arbeidskraft på disse jordområdene, blir barn viktige og dermed også kvinners fruktbarhet. Weil argumenterer også for en tendens til mindre produksjonsheter med en overgang fra utvidede familier til kjernefamilier. Han hevder at de mindre produksjonshetene har flere "dependents" og dermed krever en økning i arbeidskraften. Dette argumentet er problematisk både fordi han ikke lager klare skiller mellom produksjonsheter, konsumentheter, hushold og familier, og fordi han finner en overgang fra "utvidete familie produksjonsheter" på 22 medlemmer

(Dunsmore 1976 referert i Weil 1976) til kjernefamilier på mindre enn ti medlemmer. Denne trenden kan ikke bekreftes av nasjonal husholdsstatistikk, som snarere viser en svak trend i retning av større enheter (Central Statistics Department 1989). Argumentet er problematisk også fordi fruktbarheten har forblitt stabilt høy i byene der ønsket om barn ikke uten videre kan begrunnes ut fra deres produktive rolle.

Gambia Family Planning Association (GFPA) ble etablert i 1968 som en frivillig organisasjon (NGO) og har som formål å spre informasjon, drive utdanning og yte tjenester knyttet til familieplanlegging (GFPA folder, ingen dato.) Hovedkontoret i Kanifing er delt i tre enheter: Informasjon og utdanning, tjenesteyting og forskning og evaluering. I tillegg til hovedkontoret har de kontor og klinikk i hvert av landets 6 distrikter og dessuten landsbybasert distribusjon (Community Based Distribution, CBD) av preventiver på 140 steder omkring i landet (World Bank 1990). Den som står for CBD velges på landsbynivå, og får en til to ukers opplæring av GFPA. Denne opplæringen består i fysiologi og anatomi, virkningen av kontraseptiver, motivering og hjemmebesøk. Første forsyning gis gratis til CBD, neste selges, og det er opp til distributøren å ta den prisen hun/han selv bestemmer. Profitten av salget er den eneste inntekten distributøren har, i tillegg motiveres økt salg gjennom konkurranse om belønninger satt opp av GFPA. Vinnerne av disse prisene kunngjøres over radio. GFPA har dessuten feltarbeidere som driver oppsøkende virksomhet for å motivere folk til å begynne med og følge opp familieplanlegging, noen få av disse er mannlige. Feltarbeiderne bruker sine egne klær i arbeidet fordi mange av de som oppsøkes ikke ønsker at det skal bli kjent at de driver med familieplanlegging (Binto Suso, GFPA, personlig samtale februar 1990). Blant de vanligste motforestillingerene mot "moderne" familieplanlegging er religiøse motforestillinger, bl. a. at det er mot Koranen (en skal stole på Allah — det antall barn han ønsker for en, skal en få). Dessuten hevdes det at kvinner som bruker "moderne" prevensjonsmidler blir promiskuøse og prostituerte. En tredje motforestilling er at en kan bli ufuktbar av å bruke slik prevensjon. GFPA argumenterer mot de to første motforestillingerene, bl.a. ved å vise til at ingen har slike motforestillinger overfor "tradisjonelle" prevensjonsmidler som antas å ha samme effekt. Selv om GFPA har eksistert i mer enn 20 år er bare 6 prosent av befolkningen registrert som brukere av vestlig prevensjon (Binto Suso 1990).

De lokale formene for barnebegrensning er først og fremst seksuell avholdenhet i opptil to-tre år etter en fødselen og dessuten bruk av *Alkunut*, koranvers som er skrevet på papir, sydd inn i lær og båret på kroppen. Weil hevder at mandinka

⁹ "Moderne" vs. "tradisjonell" familieplanlegging er GFPAs begrepsbruk. Begrepet "moderne" familieplanlegging brukes også av Verdensbanken. Jeg foretrekker å bruke "vestlig" fordi "moderne" ofte assosieres med "nyere". Lokale familieplanleggingsmetoder er også under forandring slik at det finnes "ikke-vestlige" nyere former for familieplanlegging.

tidligere ammet barna i minst 18 måneder og at seksuell avholdenhet ofte ble praktisert i ni måneder i tillegg til denne ammeperioden (Weil 1986). GFPA argumenterer med at ved bruk av "moderne" kontraseptiver blir det unødvendig med seksuell avholdenhet i lang tid etter fødselen og kvinnen trenger derfor heller ikke bo hjemme hos sine foreldre i hele denne perioden, slik det ofte har vært vanlig.

Familieplanleggingskomponenten kan sees både som et forsøk på å imøtekomme kvinners praktiske og strategiske behov. På den ene side er familieplanlegging en del av forsøket på å bedre kvinners helse og familiens umiddelbare økonomiske situasjon. På den annen side har komponenten til hensikt å reformulere kvinne- rollen ved å legge mindre vekt på kvinners reproduktive rolle og mer vekt på hennes rolle som økonomisk aktiv. En finner at en ikke bare innefor dette prosjektet, men også i mindre prosjekter initiert av Gambia Family Planning og Women's Bureau er laget med en slik strategi for øyet.

Et tredje formål med familieplanleggingskomponenten er et nasjonalt utviklings- mål, nemlig å øke bruttonasjonalprodukt per capita. Dette resonnementet er problematisk dersom en forutsetter at gambiske bønder er "peasants" som plan- legger produksjonen etter husholdets behov. Dersom produksjonen tilpasses på et slikt nivå at husholdet blir levedyktig, vil en reduksjon av antall husholds- medlemmer også innebære en reduksjon i produksjonen. Bruttonasjonalprodukt per capita i et peasant samfunn vil stabilisere seg på et nivå der behovet for å overleve materiet og sosialt er dekket.

Dersom gambiske kvinners praktiske behov skulle formuleres av dem selv, ville mange sannsynligvis vektlagt et behov for reduksjon i barnedødeligheten. Andre ville også ønsket hjelp til økt fruktbarhet.

Omforming av økonomiske ressurser til autonomi, innflytelse, autoritet og makt

"Kvinner i utvikling"-prosjektet har til hensikt både å bedre kvinners umiddelbare livssituasjon, å forandre samfunnets oppfatning av kvinnenes rolle og bidra til nasjonens utvikling. Siden roller er relasjonelle vil en endring i oppfatning av kvinners rolle nødvendigvis også innebære endring av kjønnsrelasjoner og dermed menns roller. Prosjektet berører særlig kvinners produktive og reproduktive roller. Et spørsmål blir hva slags betydning disse rollene har, nærmere bestemt hva selve deltakelsen i produksjonen betyr og hvordan utkommet av denne produksjonen kan brukes, både til å dekke materielle behov og som ressurser til investering i relasjoner til andre. Jeg vil kort peke på noen problemer med å ta for gitt at økt deltakelse i produksjon eller økt inntekt uten videre kan omformes til høyere status (i betydning rang) eller til autonomi eller makt.

Weil (1976) hevder at kvinners påkledning og oppførsel som menn under *Kanyalang* ritualet kan tolkes utfra Turner's "rituals of status reversal" og knytter det til konkurranse mellom kjønnene om å være matprodusenter og dermed forsørgere av husholdet eller familien. Dette reiser spørsmålet om hva slags betydning det har å være matprodusent eller forsørger av familien? Er kilden til menns autoritet eller overordnede rolle knyttet til deres økonomiske rolle eller tilskrevet menn gjennom Islam og andre forestillinger om menns og kvinners plass innenfor en kosmologisk orden? Spørsmålet blir om kvinner kan transformere sine økonomiske roller til innflytelse eller kontroll og eventuelt hvordan dette kan foregå. Det finnes utallige eksempler på at kvinners sentrale rolle som matprodusenter ikke har vært reflektert i de dominerende kulturelle representasjoner og dermed har vært gjort usynlig (Boserup 1970, Geisler 1990). Den har derfor heller ikke kunnet omformes til legitim makt, autoritet eller innflytelse.

Sanday viser hvordan kvinners vesentlige bidrag til produksjon av subsistens-avlinger ikke nødvendigvis gir dem en høy status. Tikopia, azande og somali kvinner bidrar vesentlig til subsistensgrunnlaget samtidig som de har en relativt lav status. Blant irokesere, samoa og youruba kvinner finner en derimot at kvinner har en relativt stor grad av økonomisk og politisk makt (Sanday 1974). Coppinger og Rosenblatt fant i et utvalg av 69 samfunn at kvinners status var høyest i samfunn der kvinner bidro med nesten like mye som menn til subsistensproduksjonen, men der de produserte svært lite eller svært mye, hadde kvinnene lav status (Coppinger og Rosenblatt 1968 referert i Sanday 1974). Sanday viser også at når kvinner overtok menns oppgaver i subsistensproduksjonen mens mennene gikk til krig, skapte menn seg nye områder av sosial kontroll (ibid.).

Dersom en tror at kvinner vil oppnå mer autonomi eller kontroll gjennom å begrense sin rolle innenfor reproduktive aktiviteter og bli mer lik menn gjennom å overta deres økonomiske roller, innebærer det at en har identifisert produksjon som et område av sosialt liv som er særlig egnet til å bemyndige personer. Gambiske kvinner har allerede sentrale produktive roller ut at disse nødvendigvis bidrar til å bemyndige dem.

Riktignok kan kontroll over økonomiske ressurser innebære en viss autonomi og større kontroll over egne handlingsvalg innefor visse områder, men dette behøver ikke dermed kunne omformes til en høyere rang eller innflytelse over andre. Gambiske kvinner kan bestemme hvordan de vil bruke penger de selv har tjent. I en knapphetssituasjon vil det meste brukes på felles konsum i husholdet og hverken kunne brukes til investering i egne inntektsskapende prosjekter eller i relasjoner til personer utover nærmeste familie. Familiens samlede økonomiske situasjon, grad av sammenfall i interesser mellom familie/husholdsmedlemmer, alders- og kjønnssammensetning i enheten og distribusjon av innflytelse på såkalte kollektive beslutninger, vil alt være medbestemmende for hvordan økt inntekt eller økt deltakelse i produksjonen vil påvirke kvinnens posisjon i familien og lokalmiljøet.

En må også ta i betraktning at handlinger som kan gi prestisje eller medføre økt kontroll når de utføres av menn ofte vurderes på en helt annen måte når de utføres av kvinner. Nadel viser hvordan kjønnsantagonismen i nupe-samfunnet gir seg utslag i hekseribeskyldninger fra menn hvis koner er vellykkede som handelskvinner og de selv får problemer med å oppfylle sin egen mansrolle (Nadel 1959). Gambiske kvinner hvis oppførsel likner for mye på menns, enten ved at de beveger seg for mye omkring eller er uavhengige av menns kontroll blir ofte stigmatisert som prostituerte (Skramstad 1990a). Handlinger kan få diametralt ulike meninger, avhengig av kjønn til den person som utøver handlingen.

Skal en møte kvinners langsiktige strategiske behov med tanke på bemyndigelse av kvinner, kreves det derfor en grundig innsikt i de "sosiale og symbolske prosesser hvorved handling får konsekvenser og mening" (Collier og Yanagisako 1987) innenfor den kulturen en forsøker å endre. Dersom Verdensbanken oppriktig ønsker å endre de gambiske kvinners velferd og status og dessuten samfunnets oppfatning av kvinners rolle, vil det være nødvendig med en grundig undersøkelse av de prosesser som ligger til grunn for ulikhet i velferd, autonomi, makt og rang mellom gambiske menn og kvinner.

Kvinnens kontroll over prosjektet vs. kvinnens kontroll som resultat av prosjektet

Himmelstrand følger Longwe's argument om at kvinnens bemyndigelse (empowerment) kan rangeres på følgende måte som analytisk separate aspekt ved kvinnens status:

- * Kontroll
- * Deltakelse
- * Bevisstgjøring
- * Tilgang (access)
- * Velferd

Himmelstrand refererer til prosjekt som nådde det høyeste nivå, kontroll-nivået — fordi den lokale kvinneorganisasjonen hadde full kontroll over prosjektet, dets ressurser og inntekter. Hun hevder at de fleste prosjekter drevet av frivillige organisasjoner når deltakelsesnivået.

I "Staff appraisal report" for prosjektet, skriver representanter for Verdensbanken at Gambia er særlig godt egnet for det første slike WID prosjekt i Bankgruppen, på grunn av den gambiske regjeringens sterke forpliktelse til å ta opp kvinnespørsmål og dessuten gode erfaringer med små-skala prøveprosjekter (WB 1990). I følge Ingstad utarbeidet Women's Bureau i Gambia et prosjektforslag de sendte Verdensbanken via den gambiske regjeringen i 1984 (Ingstad 1989). I mai 1987 ble det ved hjelp av Verdensbanken og andre bidragsytere arrangerte et arbeids-

seminar der en WID-strategi for Gambia ble utarbeidet. Deretter ble det rettet en henvendelse til IDA om finansiell bistand til å iverksette deler av denne strategien (WB 1990). Representanter for IDA hadde deltatt i arbeidsseminaret og identifiserte de områder der det kunne være aktuelt med IDA's assistanse. I intervju med Skorpen hevder tidligere leder for Women's Bureau i Gambia, daværende (1990) Project Manager for WID-prosjektet, Mrs. Singateh, at den nåværende prosjektutformingen samsvarer i stor grad med det opprinnelige utkastet, utarbeidet av Women's Bureau (Skorpen 1990).

Women's Bureau

Women's Bureau ble etablert av parlamentet i 1980 og skal være det utøvende organ for Women's Council. Women's Council består av 25 valgte og 5 nominerte medlemmer. Deres oppgaver er å rådggi regjeringen i kvinnespørsmål, initiere prosjekter og programmer, gjøre pilotforsøk på prosjekter før de henvender seg til regjeringen for å få hjelp til å skaffe ekstern finansiering og iverksette prosjektene i en større skala og dessuten produsere framdriftsrapporter fra de prosjektene som er i gang (Intervju med Julia Joiner, planleggingsenheten mars 1990). Women's Bureau får assistanse fra UNIFEM. De ulike enhetene ved Women's Bureau er:

- * Forskning og dokumentasjon
- * Kommunikasjon
- * Planlegging
 - 1) Prosjekt og programmer
 - 2) Juridiske saker, utdanning og opplæring
- * Administrasjon

Women's Bureau har også satt opp nasjonale komiteer på ulike områder, som f.eks. jordbruk og småindustri, juridisk status og velferd, medisinske og helsemessige problemer, passende teknologi og tradisjonelle praksiser som påvirker kvinners og barns helse.

Women's Bureau betraktes som en frivillig organisasjon, til tross for at den er etablert av regjeringen, og delvis finansiert av staten. Women's Bureau har til oppgave å identifisere gambiske kvinners kjønnsrelaterte behov. Undersøker en de arbeidsområder de definerer som sentrale, finner en at de arbeider med strategiske kjønnsrelaterte behov såvel som praktiske. Et eksempel på at de forsøker å ivareta strategiske kjønnsrelaterte behov, er bl.a. arbeidet med å forandre kvinners juridiske rettigheter.

Arbeidet med å oppheve kvinnelig omskjæring kan sees både som en praktisk og strategisk tilnærming til kvinners behov. Behovet for å få opphevet praksisen kan sees som praktisk, idet hensikten er å fjerne de umiddelbare alvorlige helseskadene som følger (Singateh 1985). Det strategiske betydning er mer diskutabel. Noen

kvinner, bl.a. ved Women's Bureau, ser praksisen som en måte å kontrollere kvinners seksualitet på, og dersom de hevder at mindre kontroll med kvinnelig seksualitet er en del av kvinnelig likestilling, vil fjerning av praksisen være et eksempel på et strategisk kjønnsrelatert behov. Imidlertid er det på langt nær alle gambiske kvinner som betrakter kvinnelig omskjæring som en måte å kontrollere kvinners seksualitet på. Heller ikke ønsker alle å fjerne praksisen (Skramstad 1990b). I stedet blir det et praktisk, kjønnsrelatert behov å kunne opprettholde praksisen, fordi en ikke omskjært kvinne, av mange mandinka kvinner antas ikke å kunne bli gift. En ugift gambisk kvinne nyter liten respekt.

Et spørsmål her blir i hvilken grad de velutdannede kvinner i Women's Bureau's identifisering av praktiske og strategiske kjønnsrelaterte behov for gambiske kvinner, samsvarer med de behov andre gambiske kvinner opplever å ha. Det er ingen tvil om at kvinnene i Women's Bureau jobber med tanke på å bedre de praktiske behov de opplever at gambiske kvinner har i det daglige. Samtidig går de endel lenger og definerer strategiske behov med derav følgende strategier, på en måte som mange andre gambiske kvinner hverken kan eller er villige til å kjempe for. Spørsmålet blir om Women's Bureau kan betraktes som mer legitime representanter for gambiske kvinner enn f.eks. gambiske menn, fordi de er kvinner, eller om de er bedre egnet til å identifisere gambiske kvinners behov enn vestlige forskere eller bistandsarbeidere, fordi de er gambiske.

De velutdannede gambiske kvinner som jobber i Women's Bureau, har gjerne en annen familie- og erfaringsbakgrunn og andre interesser enn de fattige kvinner på landsbygda de skal representere. Kan det allikevel konkluderes med at prosjektet scorer høyt på Longwe's bemyndigelsesskala fordi Gambiske kvinner har kontrollen med alle faser av prosjektet? Mitt poeng er her ikke hvorvidt WB i praksis tjener interessene til de kvinner de lager prosjekter for (mye tyder på at de gjør det, i hvert fall m.h.t. praktiske — og kanskje også strategiske kjønnsrelaterte behov), men at det gir lite mening å rangere prosjekter utfra kvinners kontroll med prosjektet med mindre disse kvinner tilhører den kategori kvinner som er målgruppen for prosjektet.

Mer interessant blir det å sannsynliggjøre hvorvidt de ulike prosjektkomponentene vil gi de kvinner som omfattes av prosjektet mer kontroll. I en gambisk sammenheng blir det interessant å diskutere hva kontroll eller makt innebærer, hva slags verdi det har, og hva det kan brukes til.

Konklusjon

Jordbrukskomponenten vil sannsynligvis imøtekomme kvinners praktiske kjønnsrelaterte behov på noen områder. Bedrede produksjonsteknikker, økt kunnskap, bedre tilgang til kreditt og tekniske hjelpemidler til foredlingen, som f.eks. kornmøller, er blant tiltak som vil lette kvinners arbeidssituasjon og samtidig vil kunne

gi økt produktivitet og muligens økt produksjon. Økt produksjon av subsistens-avlinger vil sannsynligvis forbedre ernærings situasjonen for medlemmer av konsumfellesskapet kvinnen inngår i. Effektene av tiltakene er vanskelig å forutsi fordi kvinnen inngår i produksjons- og konsumfellesskap der viktige beslutninger i produksjonsprosessen og fordeling av det som produseres oftest foretas av andre. Forventninger om at utkommet av produksjonen skal deles og kanaliseres inn i relasjoner til andre, er så store at det kan være vanskelig å føre deler av et eventuelt overskudd tilbake til produksjonsprosessen eller til sparing. En overgang til produksjon av overskudd for å investere i produksjonsmidler innebærer en overgang mot en kapitalistisk produksjonslogikk og bryter med en "peasant" tankegang. En slik prosess ser ut til å være en forutsetning for å nå Verdensbankens mål om utvikling.¹⁰ Skulle Verdensbanken lykkes i å individualisere beslutninger om produksjon og kontroll over ressurser i jordbruket, ville det kunne innebære en endring i strategiske kjønnsrelaterte behov i den forstand at kvinner ville få større sjølråderett over produksjonsprosessen og produktet av sitt eget arbeid. Samtidig ville det kunne innebære en velferdsreduksjon idet en individualisering og oppsplitting av samarbeidsenheter ville kunne føre til at kvinner blir mer alene om ansvaret for familiens ernærings situasjon.

Ellers er det tvilsomt om komponenten vil ha noen effekt på kvinners strategiske kjønnsrelaterte behov. Siden kvinner allerede har sentrale produktive roller, vil en økning i produktivitet og i produksjon sannsynligvis ha liten effekt på kvinners status eller rolle. Dette til tross for at Weil (1976) hevder det er en konkurranse mellom menn og kvinner i å være hovedprodusenter av mat for familien. Dersom kvinner kan produsere et overskudd som er stort nok til at hun kan investere både i forbedret produksjonsutstyr og støtte andre økonomisk, vil hun kunne bygge opp en posisjon hvor hun kan ha innflytelse og til og med kontroll over andre som står i et økonomisk avhengighetsforhold til henne. Økonomisk dyktighet og generøsitet er høyt verdsatt og kan gi respekt. Selv om dette er en mulighet for kvinner til å bygge seg opp økonomisk og i neste omgang kunne få økt politisk innflytelse, er dette ikke noe sannsynlig resultat av prosjektets jordbrukskomponent. Tiltakene som er foreslått vil sannsynligvis ikke medføre noen stor produksjon av overskudd, men kanskje bidra til at underskuddet blir mindre. Skal prosjektkomponenten lykkes forutsetter det at kvinnens produksjon oppprioriteres og mer investeres i dyrking av kvinners avlinger og jord som kontrolleres av kvinner. Sosiale kostnader er forbundet med å bruke et produksjonsoverskudd på måter som står i konflikt med det som forventes.

Prosjektkomponenten "trygt svangerskap og fødsel og familieplanlegging" vil sannsynligvis kun i liten grad ivareta kvinners praktiske kjønnsrelaterte behov.

¹⁰ Det kan kanskje også hevdes at en slik tenkning vil være nødvendig for å opprettholde produksjonen på dagens nivå ettersom det blir stadig større press på jorda og investering i kunstgjødsel og redskaper som kan effektivisere produksjonen blir nødvendig.

Ernæringskomponenten berører et problem av stor betydning siden hovedbekymringen til svært mange gambiske kvinner er hvordan de skal sørge for nok mat til barna og seg selv. Allikevel er hovedproblemet at gjennomsnittlig kaloriinntak er altfor lavt i Gambia og at gravide og ammende mødre har et kaloriinntak som ligger ekstremt lavt. Ernæringsspørsmålet handler både om mangel på tilgang på mat og om mangel på kunnskap eller vilje til å prioritere kvinners matbehov. Et problem med en så klar forankring i strukturelle trekk ved den gambiske økonomi, kan neppe løses gjennom en enkel prosjektkomponent i et femårig prosjekt.

En liknende vurdering kan gjøres gjeldende også for familieplanleggingskomponenten. Siden mange barn er så høyt verdsatt i Gambia, oppleves problemet for mange gambiske kvinner først og fremst å være muligheten til å tilby skikkelige oppvekstvilkår for de barna de føder. De praktiske kjønnsrelaterte behov er snarere reduksjon i barnedødeligheten enn behov for færre barn. For mange er også ufruktbarhet et stort problem. Gambiske kvinner opplever redusert helse hos seg og barna som et stort problem, allikevel oppleves ikke reduksjon i barnefødsler nødvendigvis som noen ideell løsning på problemet. Mange ville snarere ønske seg mer hjelp til husarbeidet eller mer velstående ektemenn som kunne forsørge dem skikkelig. Prosjektkomponentens viktigste bidrag er kanskje en formidling av kunnskap, både om reproduksjon og om nytten av å planlegge familiens størrelse slik at den samsvarer med familiens sosiale og økonomiske situasjon.

Prosjektkomponentene "jordbruk" og "helse" ser i liten grad ut til selv å skape de holdningsendringer som skal til for å imøtekomme gambiske kvinners strategiske kjønnsrelaterte behov. Kanskje er det "informasjons-, utdannings- og kommunikasjonsenheten" i prosjektet, som særlig har til hensikt å spre opplysning og drive motivasjon i forhold til jordbruk, helse og ernæring som vil ha størst betydning for endring i oppfatning om kvinners rolle og status i det gambiske samfunnet. Således vil det kanskje være den som kan være best egnet til å imøtekomme strategiske kjønnsrelaterte behov.

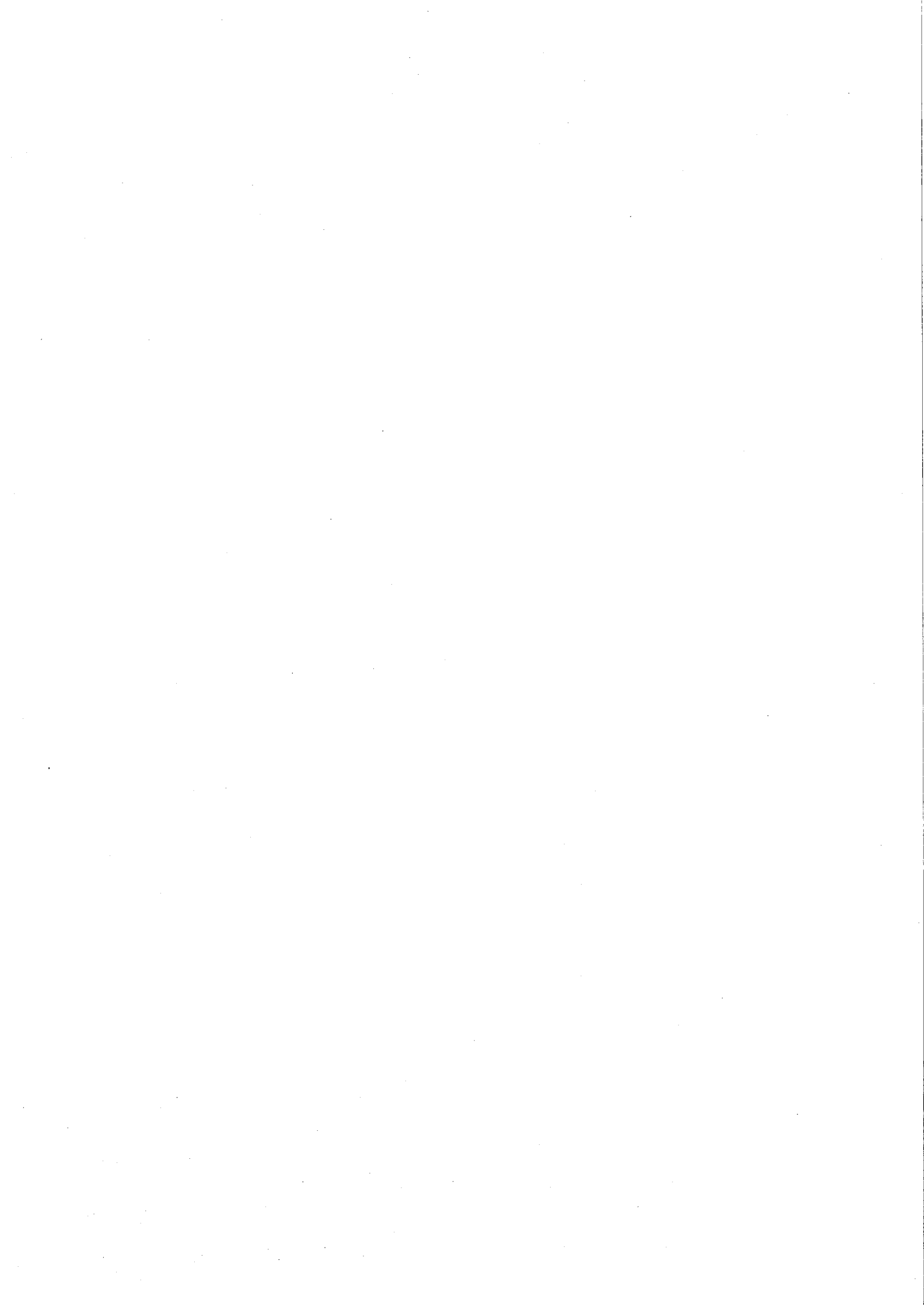
I den siste delen av artikkelen retter jeg oppmerksomheten mot hvorvidt kvinners kontroll med ulike deler av prosjektet innebærer noen bemyndigelse av kvinner. Women's Bureaus sentrale rolle i flere faser av prosjektet innebærer sannsynligvis at prosjektet er tilpasset gambiske kvinners behov i langt større grad enn om det var planlagt av Verdensbanken eller utenlandske bistandsorganisasjoner. Prosjektet innebærer opplagt en bemyndigelse av de kvinner som inngår i ledelsen av prosjektet, men dette kan ikke garantere noen bemyndigelse av de kvinner som først og fremst er prosjektets målgruppe. Gambiske kvinner er altfor differensiert m.h.t. etnisitet, alder, økonomisk situasjon, utdanningsnivå etc. til at et gir mening å snakke om "den gambiske kvinnen" og hennes interesser.

Referanser

- Barett, H.R. and A.W. Browne. 1989. Time for development? The case of women's horticultural schemes in rural Gambia, in *Scottish Geographical Magazine* 105 1, pp. 4-11.
- Bleie, T. 1987. From demands to institutionalisation — from institutionalisation to practice? i K. Rupesinghe (ed.): *Development assistance in the year 2000: Political and social conditions in Norway*. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning (Report 87: 9).
- Boserup, E. 1970. *Woman's role in economic development*. New York.
- Carney, J. and M. Watts. 1990. Manufacturing dissent: work, gender and the politics of meaning in a peasant society, i *Africa*, 2, pp. 207-241.
- Central Statistics Department. 1987. *Population and housing census*. Banjul: Ministry of Economic Planning and Development. Administrative and Analytical Procedures. (General Report. Volume 1).
- Central Statistics Department. 1989. *Population and housing census*. Banjul: Ministry of Economic Planning and Development. Housing and Household Characteristics. (General Report Volume 2).
- Cole, L. 1990. *Women, statistics and the informal sector in the Gambia*. New York: United Nations Statistics Office.
- Collier, J.F. and S.J. Yanagisako (eds.). 1987. *Gender & kinship; Essays towards a unified analysis*. Stanford: Stanford University Press.
- Dey, J. 1981. Gambian women: Unequal partners in rice development projects? i *Journal of Development Studies*, 17, 3, pp. 109-122.
- The Gambia, Republic of. 1985. *The Economic Recovery Programme*. Banjul.
- The Gambia Family Planning Association in cooperation with the Johns Hopkins University Communication Services. 1990. *Focus group research to determine themes, messages, and characters for the new fakube jarra radio drama series*. (Upublisert notat).
- Geisler, G. 1990. *Women do not grow cash-crops, they only grow for the family*. Gendered divisions of labour amongst the Toka of Zambia. (Upublisert notat).
- Grønhaug, R. 1976. Chayanov's regel, i *Lov og struktur*, 11.

- Handwerker, P (ed.). 1986. *Culture and reproduction: An anthropological critique of demographic transition theory*. Boulder: Westview Press.
- Himmelstrand, K. 1990. Can aid bureaucracy empower women?, i K. Staudt (ed.): *Women, international development and politics the bureaucratic mire*. Philadelphia: Temple University Press 1990.
- Ingstad, B. 1989. *Gambia — women in development*. Rapport til Departementet for utviklingshjelp fra en "appraisal mission" med Verdensbanken 23-31 oktober 1989.
- Jallow, T.A. 1991. *The effects of socio economic factors on the pattern of infant and child mortality in the Gambia*. Universitetet i Bergen, Helse- og sosialpolitikk. (Hovedfagsoppgave).
- Ministry of Agriculture. 1990. *Statistical yearbook of Gambian agriculture*. Banjul: National Agricultural Data Centre.
- Molyneux, M. 1985. Mobilization without emancipation? Women's interest, state and revolution in Nicaragua, i *Feminist studies*, no. 2.
- Moser, C.O.N. 1989. Gender planning in the third world: Meeting practical and strategic gender needs, i *World Development*, 17.
- Nadel, S.F. 1952. Witchcraft in four African societies, i *American Anthropologist*, 54.
- Njie, M: 1990 Upublisert notat. Banjul: Ministry of Economic Planning.
- Ortner, S.B. & H. Whitehead (eds.). 1981. *Accounting for sexual meanings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosaldo, M.Z. and L. Lamphere (eds.). 1974. *Woman, culture and society*. Stanford: Stanford.
- Sanday. 1974. Female status in the public domain, i M.Z. Rosaldo and L. Lamphere (eds.): *Woman, culture and society*. Stanford: Stanford.
- Singateh, S K. 1985. *Female circumcision. The Gambian experience; a study on the social economic and health implications of female circumcision*. Banjul: The Gambia Women's Bureau.
- Skorpen, A.L. 1991. *The World Bank and women oriented development ideology*. Universitetet i Bergen, Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap. (Hovedfagsoppgave).

- Skramstad, H. 1990a. *Prostitute as metaphor in gender construction; a Gambian setting*. Bergen: Chr. Michelsen Institute. (DERAP Working paper D 1990: 11).
- Skramstad, H. 1990b. *The fluid meanings of female circumcision in a multiethnic context in the Gambia. Distribution of knowledge and linkages to sexuality*. Bergen: Chr. Michelsen Institute. (DERAP Working paper D 1990: 12).
- Staudt, K. (ed.). 1990. *Women, international development and politics. The bureaucratic mire*. Philadelphia: Temple University Press.
- Strathern, M. 1981. Self-interest and the social good, i S.B. Ortner & H. Whitehead (ed.): *Accounting for sexual meanings*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 166-191.
- Weil, P. 1976. The Staff of life and female fertility in a West African society, i *Africa*, 46, pp.182-195.
- Weil, P. 1986. Agricultural intensification and fertility in the Gambia (West Africa), i W.P. Handwerker (ed.): *Culture and reproduction: An anthropological critique of demographic transition theory*. Boulder: Westview Press.
- Wittrup, I. 1984. *Kanyalang-sammenslutningen — gambianske kvinders svar på krav om frugtbarhet*. Mosgård: Institut for etnografi og socialantropologi. (Feltrapport).
- World Bank. 1981. *The Gambia, basic needs in the Gambia*. World Bank Country Study.
- World Bank. 1990. Staff appraisal report. Republic of the Gambia. Women in development project. (Report no. 8557-GM).

Working Papers

Development Research and Action Programme — DERAP

- D 1990: 6 EADI - European Association of Development Research and Training Institutes. Working Group on Information and Documentation
Documentation and library cooperation with Third World countries. Bergen, September 1990, 208 p.
- D 1990: 7 EADI - European Association of Development Research and Training Institutes. Working Group on Information and Documentation
Working Group on Information and Documentation Session at the 6th EADI General Conference. Bergen, September 1990, 93 p.
- D 1990: 8 WIIG, Arne
Klsekспорт fra Bangladesh. Informasjonssvikt og kvalitetsfelle. Bergen, desember 1990, 60 s.
- D 1990: 9 WIIG, Arne
Produkt differensiering og kvalitet. Bergen, desember 1990, 89 s.
- D 1990: 10 BLEIE, Tone
Dowry and bridewealth presentations in rural Bangladesh: Commodities, gifts or hybrid forms? Bergen, December 1990, 165 p.
- D 1990: 11 SKRAMSTAD, Heidi
Prostitute as metaphor in gender construction; a Gambian setting. Bergen, December 1990, 25 p.
- D 1990: 12 SKRAMSTAD, Heidi
The fluid meanings of female circumcision in a multiethnic context in Gambia. Distribution of knowledge and linkages to sexuality. Bergen, December 1990, 21 p.
- D 1990: 13 GEISLER, Gisela
The Vagaries of descent-reckoning: Father's right is mother's loss. Bergen, December 1990, 19 p.
- D 1990: 14 GEISLER, Gisela
Moving with tradition: The politics of marriage amongst the Toka of Zambia. Bergen, December 1990, 24 p.
- D 1990: 15 ADAM, Yussuf
Foreign aid to Mozambique. Needs and effects. A preliminary study. Bergen, December 1990, 27 p.
- D 1990: 16 CHERRETT, I. et al.
Norwegian aid and the environment in Mozambique. The issues. Bergen, December 1990, 82 p.
- D 1991: 1 HALVORSEN, Kate
The gendered state: A review of some recent studies on women and the state. Bergen, February 1991, 29 p.
- D 1991: 2 CHILOWA, Wycliffe
Liberalisation of agricultural produce marketing and household food security in Malawi. Preliminary results from baseline survey. Bergen, February 1991, 26 p.
- D 1991: 3 CHILOWA, Wycliffe
Structural adjustment and poverty. The case of Malawi. Bergen, May 1991, 14 p.
- D 1991: 4 KAPADIA, Karin
Discourses of gender and caste in rural South India: An analysis of the ideology of impurity. Bergen, September 1991, 43 p.
- D 1991: 5 PAUSEWANG, Siegfried
Rural conditions for democracy in Ethiopia. Peasant self-determination and the state. Bergen, December 1991, 18 p.
- D 1991: 6 OFSTAD, Arve, Arne Tostensen and Tom Vraalsen
Towards a "Development Contract". A new model for international agreements with African countries? Bergen, December 1991, 13 p.
- D 1992: 1 EADI - European Association of Development Research and Training Institutes. Working Group on Information and Documentation
Strengthening cooperation in documentation for Development. A seminar on networking with special emphasis on NGOs. Bergen, March 1992, 214 p.